
THE RIGHTS OF DISABILITY PEOPLE AND THE PROHIBITION REGIMEN IN BULGARIA

Veronika Spasova

Medical University – Pleven, Bulgaria spasova_v@abv.bg

Abstract: All people have rights, established in the Universal declaration of human rights, as: „All people are born equal and have the same inviolable value“, „Everyone has the right to recognition everywhere as a person before the law“, „All are equal before the law and are entitled without any discrimination to equal protection of the law“ etc. The rights of all members of society in Bulgaria are guaranteed in the Constitution of 1991 secures normal, and in full value exercising of the basic human rights by every Bulgarian national. Republic of Bulgaria ratified with Act, adopted by 41-st National Assembly on 26 January 2012 the Convention of the United Nations for disability people rights, thus joining to the majority of EU state-members, that important document on human rights, being applicable law and disability people having equal rights to remaining people. Art. 12 of the Convention demands a requirement to recognize the competency and ability of disability people without exception. The equal protection of the law means the right of Man to select where and with whom to live, to vote, to take decisions concerning his/her health, to supervise his/her financial matters and has access to public life. For many people with intellectual and/or psychosocial disabilities under prohibition that is only a good wish.. A Man, under prohibition and deprived of ability, third parties take decision instead of him/her. That merging of the personality with the other of someone else has been described as „civil death“. In the past it had impact on women and nowadays it is still real for great number of people with intellectual and psychosocial disabilities under the regimen of prohibition. The Convention requires to secure mechanisms and means for assisted decision taking by disability people in order to guarantee efficient exercising of their rights by them, themselves.

Bulgarian legislation, regulating the formulation of the prohibition is one of the most „primitive“ in Europe. The persons and family Act is in force since 1949 at completely different to nowadays social-economic and political organization of society situation. It says the persons under complete prohibition are deprived from basic civil and political rights, and persons under restricted prohibition may act together with their trustees, despite of the eventual conflicts of interests among them. In both cases they are deprived of abilities, despite the evaluation of their capacities and differences of their skills to overcome various situations in everyday life. They cannot demand change of the terms fort restriction of their abilities and the legislation does not allow their periodic official review. Generally speaking the prohibition is forever. It is required to change Bulgarian legislation, taking into account then requirements of modern legislation, corresponding to the stage of society development, new principles and public and ethic norms, securing the free and democratic exercising of the rights, every citizen is entitled to by the Constitution and mostly the right of being equal to law, despite the existence or lack of disability.

The Convention does not grant new rights but offers new understanding for their exercising by everyone and requires creation of legal guarantees in that respect. The approach and attitude to disability people should be modified – not as to subjects for cares but as to active subjects of rights, an approach of compassion to approach, based on paternalism to empowerment.

Keywords: rights, psychosocial disability people, prohibition.

ПРАВАТА НА ХОРАТА С УВРЕЖДАНИЯ И РЕЖИМА НА ЗАПРЕЩЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ

Вероника Спасова

Медицински университет – Плевен, България spasova_v@abv.bg

Резюме: Всички хора имат права утвърдени във Всеобщата декларация за правата на човека като: „Всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права“, „Всеки човек, където и да се намира, има право на признаване на неговата правосубектност“, „Всички хора са равни пред закона и имат право без каквато и да е дискриминация на еднаква закрила от закона“ и др. В България правата на всички членове на обществото са гарантирани от Конституцията от 1991 г., която осигурява спокойно и пълноценно упражняване на основните човешки права от всеки български гражданин. Република България ратифицира със закон, приет от 41-ото НС на 26 януари 2012 г. Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания,

с което се присъединява към мнозинството от държави-членки на Европейския съюз, за които този важен инструмент по правата на човека е приложимо право и хората с увреждания имат равни права с останалите хора. Член 12 от Конвенцията поставя изискване за признаване на правоспособността и дееспособността на хората с увреждания, без изключения. Правосубектността означава правото на човек да избира къде и с кого иска да живее, да гласува, да взема решения във връзка със здравето си, да контролира финансовите си дела и да има достъп до обществения живот. За много хора с интелектуални и/или психосоциални увреждания, поставени под запрещение, това все още е само добро пожелание. За човек, поставен под запрещение и лишен от дееспособност, трети страни вземат решения вместо него. Това сливане на личността с тази на някой друг е описано като „гражданска смърт“. В миналото тя е засягала жените, а днес все още е реалност за огромен брой хора с интелектуални и психосоциални увреждания, които са под режим на запрещение. Конвенцията налага да се осигурят механизми и среда за подкрепено вземане на решения от хората с интелектуални затруднения с цел да се гарантира ефективното упражняване на правата им от самите тях.

Българското законодателство, регулиращо съдържанието на запрещението, е едно от най-„примитивните“ в Европа. Законът за лицата и семейството е в сила от 1949 г. при напълно различна от днешната социално-икономическа и политическа организация на обществото. Според него лицата, поставени под пълно запрещение, са лишени от основни граждански и политически права, а лицата под ограничено запрещение могат да действат съвместно с техните попечители, независимо от възможните конфликти на интереси между тях. И в единия, и в другия случай те са лишени от дееспособност, независимо от оценката на техните способности и възможните различия в техните умения да се справят в различни житейски ситуации. Те не могат да поискат промяна на условията за ограничаване на тяхната дееспособност, а законодателството не допуска тяхното периодично служебно преразглеждане. В общия случай запрещението е завинаги. Необходимо е българското законодателство да се промени, съобразявайки се с изискванията за модерно законодателство, съответстващо на етапа на развитие на обществото, на новите принципи и обществени и етични норми, гарантиращи свободното и демократично упражняване на правата, гарантирани от Конституцията на всеки гражданин и най-вече правото на равнопоставеност пред закона, независимо от наличието или липсата на увреждане.

Конвенцията не създава нови права, а предлага ново разбиране за упражняването им от всеки и изисква създаване на законови гаранции за това. Следва да се промени подходът и отношението към хората с увреждания – не като към обекти на грижа, а като към активни субекти на права, от подход на милосърдие към подход, основан на правата, от патернализъм към овластяване.

Ключови думи: права, хора с ментални увреждания, запрещение.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Всички хора имат равни права, утвърдени във Всеобщата декларация за правата на човека на ООН.²⁷⁵ В България осигуряването на защита на правата на умствено изостаналите лица е гарантирано, както за всички членове на обществото, от Конституцията²⁷⁶, в която се казва, че всички граждани са равни пред закона и не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние. През 2012 г. България ратифицира Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания.²⁷⁷ Член 12 от Конвенцията поставя изискване за признаване на правоспособността и дееспособността на хората с увреждания, без изключения. Въпреки значителните трансформации в българското общество и някои обещаващи ангажменти за осигуряване на правото на хората с увреждания, над 7000 души с ментални увреждания все още живеят в институции за дългосрочно пребиваване. Социалната изолация на хора с ментални увреждания отразява стар, патерналистичен модел на грижа и ограничение, вместо модел, базиран на предоставяне на права и автономия. Това ясно се характеризира чрез системата на запрещение, която действа в страната и отнема на много хора с ментални увреждания правото да бъдат разпознати от закона и правото им на избор. На дневен

²⁷⁵ Universal Declaration of Human Rights, ООН, 10.12.1948 г.

²⁷⁶ Конституция на Република България в сила от 13.07.1991 г., обн. ДВ бр.56 от 13.юли 1991 г., изм. и доп. ДВ. бр.100 от 18 декември 2015 г.

²⁷⁷ Конвенция за правата на хората с увреждания, приета от Общото събрание на ООН на 6 декември 2006 г., виж А/61/611, чл. 12.

ред в България е необходимостта от законодателна реформа, за привеждане на законодателството в страната в съответствие с Член 12 от КПХУ.

2. ПРАВНА РАМКА В БЪЛГАРСКОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО – ОСНОВНИ ТЕРМИНИ, ЗАПРЕЩЕНИЕ И ПОДКРЕПЕНО ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЕ

2.1. Основни термини в правото

Съвременните постижения в областта на човишките права са резултат преди всичко на ценностна и философска промяна. В различните периоди от своето развитие правото познава и ограничаване на дееспособността въз основа на полова принадлежност, определен социален статус или наличие на физическо и умствено увреждане. Тази правна регламентация е отразявала зрелостта и ценностната система на обществото към онези моменти. В гражданското право са заложени основни термини във връзка с правата на физическите лица:

2.1.1. Правоспособност на физическите лица - една от основните категории в правото и съдържанието ѝ е определено от закона. Член 1 от ЗСЛ²⁷⁸ гласи: „Всяко лице от момента на раждането си придобива способността да бъде носител на права и задължения“. Съвременният основополагащ принцип на правовите системи по света е признаване на еднакви граждански права без оглед на пол, раса, вероизповедание, имуществен или образователен ценз, наличие на физически и умствени увреждания и др. Краят на правоспособността настъпва само и единствено със смъртта на физическото лице. Българското законодателство не урежда т. наречената „гражданска смърт“ – т.е не е възможно на дадено физическо лице да бъдат отнети изцяло неговите граждански права и задължения.

2.1.2. Дееспособност на физическите лица - дееспособността е годността на едно лице лично да извършва правни действия, чрез които да се пораждат, съхраняват, изменят, погасяват или прекратяват права и задължения. Дееспособността е в определено взаимоотношение с правоспособността, но двете понятия не се припокриват. Дееспособността може да възникне само за правоспособни лица и се упражнява само в границите на правоспособността. След като възникне, дееспособността (за разлика от правоспособността) може да бъде напълно отнета при определени условия – например наличие на душевна болест. Тогава правоспособността на лицето се упражнява чрез действията на други физически лица. Дееспособността се опира на определена степен на умствена и духовна зрялост. Тя предполага достигането на определена зрялост на съзнанието и волята на лицето, при която то може да разбира естеството и значението на действията си и да предвиди техните последици, като схване предписанията на правната норма. Българското законодателство е възприело принципа за постепенно възникване на дееспособността. Поради тази причина могат да се разграничат три групи в нейното развитие: до 14-годишна възраст период на малолетие, когато лицата са напълно недееспособни; до 18-годишна възраст период на непълнолетие, когато лицата са ограничено дееспособни и пълнолетие, което настъпва след 18-годишна възраст, когато настъпва пълна дееспособност.²⁷⁹

2.1.3. Настойничество - учредява се върху малолетни деца, чиито родители са неизвестни, починали или са лишени от родителски права. Настойничество се учредява и върху напълно запрети пълнолетни лица.²⁸⁰

2.1.4. Попечителство – учредява се върху непълнолетни деца, чиито родители не са известни, починали или са лишени от родителски права. Попечителство може да се установи и над ограничено запрети пълнолетни лица.⁷

2.1.5. Правосубектността - представлява комплексно субективно право, обединява в едно цяло и се изразява чрез трите конкретни субективни права: правоспособност, дееспособност и деликтоспособност. Според него правоспособността е способността на правния субект да бъде носител на субективни права и задължения; дееспособността е способността на правния субект да упражнява чрез лични, конкретни действия субективните си права и задължения; деликтоспособността е способността един правен субект да носи юридическа отговорност за свои неправомерни действия.²⁸¹

2.2. Постановяне под запрещение

²⁷⁸ Закон за лицата и семейството, в сила от 10.09.1949 г., изм. ДВ. бр. 120 от 29.12.2002 г., чл.5 / ЗЛС, изм. ДВ изв. бр. 89 от 1953 г.

²⁷⁹ <http://vasilev-lawoffice.com/гражданско-право/правоспособност-дееспособност>

²⁸⁰ Семейен кодекс /СК/, чл. 153, ал. 1, ал. 2 от СК, в сила от 01.10.2009 г., изм. ДВ. бр. 74 от 20.09.2016 г.

²⁸¹ Ташев, Р. „Обща теория на правото“, 2004 г.

Twelfth International Scientific Conference
KNOWLEDGE WITHOUT BORDERS
31.3-2.4.2017, Vrnjacka Banja, Serbia

В доклад на АСП²⁸² за 2014 г. се отчита, че в България са поставени под запрещение 7 040 лица, от които под пълно запрещение – 6 249 лица и под ограничено запрещение – 791 лица. За 2015 г. техният брой е малко над 7500 лица.

Процедурата за поставяне под запрещение е уредена в чл. 336 до чл.340 от ГПК²⁸³, които е променен от 8 февруари 2017 г. Производството е исково. Компетентен орган е Окръжният съд по местожителството на лицето, чието запрещение се иска. Започва по подадена искова молба от съпруга, близките роднини, прокурора и от всеки, който има правен интерес от това. В чл. 337 ал.1 изрично се поставя условието: „Лицето, чието запрещение се иска, трябва да бъде разпитано лично и ако се налага, се довежда принудително. Когато лицето е в лечебно заведение и здравословното му състояние не позволява да бъде доведено лично в съдебно заседание, съдът е длъжен да придобие непосредствено впечатление за неговото състояние“ и ако след разпита съдът прецени за необходимо, назначава на лицето временен попечител, който да се грижи за неговите лични и имуществени интереси. Производството по отменяване на запрещението се регламентира в чл. 340 от ГПК и е същото, както онова по допускането му. Отмяната може да бъде поискана и от органа по настойничество или от настойника.

Предпоставките за поставяне под запрещение са посочени в чл. 5 от ЗЛС, който не е изменен от 1953 г. и гласи:

„Непълнолетните и пълнолетните, които поради слабоумие или душевна болест не могат да се грижат за своите работи, се поставят под пълно запрещение и стават недееспособни.

Пълнолетните с такива страдания, чието състояние не е така тежко, за да бъдат поставени под пълно запрещение, се поставят под ограничено запрещение.“

Остаряла и дискриминационна е терминологията на ЗЛС и идеята за увреждането, което може да доведе до загуба на дееспособността. Употребените понятия като „слабоумие“ и „душевна болест“, са неприемливи и не отговарят на стандартите за съвременното общество и са в противоречие с КПХУ. Конвенцията определя менталните затруднения като психосоциални и интелектуални затруднения, поради което е недопустимо ограничаването на права поради медицинска диагноза или увреждане. Затрудненията в самостоятелното упражняване на права се разглеждат не като непреодолима последица от увреждането, а като последица от липсваща подкрепа, която може да бъде компенсирана чрез подходящи подкрепящи мерки и мрежи от услуги, достъпни за всяко лице с увреждане.

На 23 юни 2016 г. Министерството на правосъдието публикува актуализиран текст на проект на Закон за физическите лица и мерките за подкрепа (ЗФЛМП). Законопроектът цели да създаде нова уредба на дееспособността като гарантира автономността на всяко лице с увреждане - интелектуално затруднение, психична болест или деменция. Тези гаранции се изразяват в осигуряване на условия за предоставяне на подкрепа за самостоятелно упражняване на граждански права и равенство пред закона на всички. С новия закон се отменя морално остарелият и дискриминационен режим на запрещението и се въвежда система от мерки за подкрепа, посредством които лицата със затруднения да бъдат подкрепяни да взимат решения с правни последици при зачитане на техните желания и предпочитания. В законопроекта се съдържат всички принципи и стандарти, заложен в чл. 12 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, ратифицирана и влязла в сила за страната през 2012 г. Според тях затрудненията не могат да бъдат основание за отнемане на човешки права чрез ограничаване на дееспособността, а напротив – хората с увреждания трябва да бъдат подпомогнати чрез подходящи подкрепящи мерки и мрежи от услуги, достъпни за всеки нуждаещ се. С новия нормативен акт се въвежда основна ценностна промяна в уредбата на дееспособността, при пълно отразяване препоръките за законодателна реформа на Комитета за правата на хората с увреждания към ООН²⁸⁴, Европейската конвенция за правата на човека²⁸⁵, Световното

²⁸² Агенция за социално подпомагане, Годишен доклад за 2014 г.

²⁸³ Граждански процесуален кодекс, в сила от 01.03.2008 г., изм. и доп. ДВ. бр. 8 от 24.01.2017 г., доп. ДВ. бр. 13 от 07.02.2017 г.

²⁸⁴ Комитетът на ООН за правата на хората с увреждания е създаден с [Конвенцията за правата на хората с увреждания](#), приета на 61-та сесия на Общото събрание на ООН на 13 декември 2006 г. Комитетът се състои от 18 експерти, които участват в него в личното си качество и са хора с високи морални качества и призната компетентност и опит в приложното поле на Конвенцията.

²⁸⁵ Европейска конвенция за защита правата на човека и основните свободи, Рим, 4.IX.1950 г., изменена и допълнена от Протоколи № 11 и 14, придружена от Протоколи № 1, 4, 6, 7, 12 и 13.

правозащитно движение на хората с увреждания, както и препоръките на Центъра за застъпничество за правата на лица с умствени увреждания (MDAC)²⁸⁶.

По силата на проектозакона всяко пълнолетно лице, което в резултат на умствена изостаналост, психична болест или деменция, изпитва сериозни затруднения да упражнява самостоятелно правата си при извършване на конкретни правни действия, ще има право на подкрепено вземане на решение като мярка за подкрепа, определена по реда на закона. Предложената нова регламентация отменя изцяло действащата към момента уредба (установена в Закона за лицата и семейството), при която в подобни случаи лицата биват поставяни под запрещение и им се назначават настойници или попечители.

2.3. Подкрепено вземане на решения: включва съвкупност от мерки, основани на доверие между подкрепящ и подкрепен, чрез която доверителна връзка се постига личното упражняване на права (и зачитане на това от всички трети страни). Доверителната връзка е трайната връзка между две или повече лица, основана на взаимно доверие и разбиране. Мерките се определят за конкретни сфери и/или действия, при наличие на затруднения за тях и винаги се постановяват за определен срок. Целта на подкрепата при всеки отделен случай ще бъде разкриване на желанията и предпочитанията на подкрепеното лице или създаване на условия тези желания и предпочитания да бъдат проявени или интерпретирани в максимална степен. От основно значение е така нареченият тест (оценка) на сериозните затруднения, които може да изпита конкретното лице. Процесът на вземане на решения се състои от основните елементи: разбиране, оценяване, свързване и комуникиране. Тази оценка цели да разкрие в кой етап от процеса на вземане на решения се проявява дефицит, както и какви са необходимите външни условия, за да бъде компенсиран този дефицит по начин, позволяващ на човека да упражнява правата си самостоятелно.

Прилагането на мерките за подкрепено вземане на решение се основава на необоримата презумпция на чл. 12 от КПХУ, че всяко физическо лице има призната дееспособност и е свързано със задължението на държавите, страни по нея, да предприемат подходящи мерки за осигуряване на достъп на хората с увреждания до необходимата им подкрепа за самостоятелно упражняване на права. Чрез регламентирането на подкрепеното вземане на решение на практика се приспособява адекватно инструментариума за самостоятелно упражняване на права с цел осигуряване на лично участие на хората с интелектуални затруднения и психични проблеми при вземане на решения, касаещи живота им.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разбирането, че определени заболявания и увреждания водят автоматично до невъзможност за формиране на воля, трябва да бъде изоставено като остаряло и несъответстващо на съвременните достижения на науката, както и противоречащо на международноправните норми. Правото на лицата с ментални увреждания да правят избор във връзка с живота си и да се ползват от правосубектност равноправно с всички останали хора е един от най-значимите проблеми във връзка с правата на човека днес. Промяната на Българското законодателство и регламентирането на подкрепеното вземане на решение за лицата с интелектуални затруднения ще нареди България сред страните, зачитащи правата на хората с ментални проблеми и пример за хуманизъм и цивилизованост на обществото.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Агенция за социално подпомагане, Годишен доклад за 2014 г.
- [2] Граждански процесуален кодекс, в сила от 01.03.2008 г., изм. и доп. ДВ. бр. 8 от 24.01.2017 г., доп. ДВ. бр. 13 от 07.02.2017 г.
- [3] Европейска конвенция за защита правата на човека и основните свободи, Рим, 4.IX.1950 г., изменена и допълнена от Протоколи № 11 и 14, придружена от Протоколи № 1, 4, 6, 7, 12 и 13.
- [4] Закон за лицата и семейството, в сила от 10.09.1949 г., изм. ДВ. бр. 120 от 29.12.2002 г., чл.5 / ЗЛС, изм. ДВ изв. бр. 89 от 1953 г.
- [5] Комитетът на ООН за правата на хората с увреждания
- [6] Конвенция за правата на хората с увреждания, приета от Общото събрание на ООН на 6 декември 2006 г., виж А/61/611, чл. 12.
- [7] Конституция на Република България в сила от 13.07.1991 г., обн. ДВ бр.56 от 13.юли 1991 г., изм. и доп. ДВ. бр.100 от 18 декември 2015 г.
- [8] Семейен кодекс /СК/, чл. 153, ал. 1, ал. 2 от СК, в сила от 01.10.2009 г., изм. ДВ. бр. 74 от 20.09.2016 г.

²⁸⁶ MDAC, Mental Disability Advocacy Center, November 2002

Twelfth International Scientific Conference
KNOWLEDGE WITHOUT BORDERS
31.3-2.4.2017, Vrnjacka Banja, Serbia

[9] Ташев, Р. „Обща теория на правото“, 2004 г.

[10] MDAC, Mental Disability Advocacy Center, November 2002

[11] Universal Declaration of Human Rights, ООН, 10.12.1948 г.

[12] <http://vasilev-lawoffice.com/гражданско-право/правоспособност-дееспособност>